

De progressieve beweging in Friesland vóór Domela Nieuwenhuis is het onderwerp van drie bijdragen: een goed gedocumenteerde en vermakelijke studie van Geart de Vries over de Friese multatulianen; J. J. Kalma's verslag over de Agema-zaak, een geval van klassejustitie in Schoterland in 1881, dat weliswaar minder opzien baarde dan de latere Hoogerhuis-affaire, maar volgens de auteur wel eens van beslissende invloed kan zijn geweest op latere Domela-stemmers; en een kwantitatieve analyse van de Friese veenstakingen — door Kerst Huisman — die helaas stopt voor 1888, het jaar van Domela's optreden.

De overige bijdragen zijn vanuit beide invalshoeken tegelijk geschreven en maken de titel van het boek dus het meest waar. Albert Meilink doet in zijn laatste artikel het verhaal van Domela Nieuwenhuis' relatie tot de voorlieden van de Friesche Volkspartij, dat samenraapsel van kiesrechtstrijders, socialisten en Fries-nationalisten, waarvoor Domela in 1888 in de Kamer werd verkozen. En Johan Frieswijk toont in een micro-analyse van de verkiezingen in het district Schoterland eens en voor altijd aan, dat het inderdaad de anti-revolutionaire kiezers zijn geweest die, door in de tweede ronde op Domela te stemmen, de socialistische beweging aan haar eerste parlementaire vertegenwoordiger hielpen.

Verhelderend is het nauwgezette, door de burgemeester van Appelscha opgetekende verslag van een voordracht die Domela Nieuwenhuis in 1889 in dat dorp heeft gehouden. Yme Kuiper heeft dit in het Leeuwarder Rijksarchief teruggevonden en vervolgens integraal overgenomen en uitstekend becommentarieerd. Al zijn biografen vermelden, dat Domela misschien geen geweldig schrijver was, maar als spreker zijn toehoorders mateloos wist te boeien. Wanneer hij aangehaald wordt, dan betreft dat echter vrijwel altijd geschreven bronnen. Op grond van dit document kan men zich nu ook een voorstelling vormen van Domela Nieuwenhuis' spreekvaardigheid. Het blijkt, dat 'us ferlosser' zijn redevoeringen doorspekte met aanhalingen van populaire versjes, eenvoudige gelijkenissen en aan het dagelijks leven ontleende voorbeelden, om met de hoopvolle boodschap te besluiten. Een laatste document, door de redactie als 'ansichtkaart van de Domela's betekenis voor de arbeiders in de Friese Zuidoosthoek' terecht aan de vergetelheid ontrukkt, wordt gevormd door de interviews die de journalist Rink van der Velde in 1960 onder oude Domelianen heeft gehouden.

Naar volledigheid is niet gestreefd, verklaart de redactie van de bundel en inderdaad komen wezenlijke aspecten van Domela's activiteit — anarchisme, antimilitarisme en buitenlands optreden — na het inleidende hoofdstuk nauwelijks aan bod. De niet al te pretentieuze verwachting, een bijdrage te leveren 'tot kennis van de persoon, het optreden en de geschriften van Ferdinand Domela Nieuwenhuis', wordt uiteraard wel waargemaakt.

A. Heering

P. Luykx, J. Roes, ed., *Gerard Brom. Een katholiek leven. Autobiografische aantekeningen* (Publikaties van het Katholiek documentatie centrum XVII; Baarn: Arbor, 1987, 240 blz., f37,50, ISBN 90 5158 002 9).

Gerard Brom (1882-1959) liet bij zijn dood een verzegelde archiefdoos met het opschrift *Autobiografie* na. Zij mocht pas in 1982 worden geopend. Er bleken aantekeningen en schetsen in te zijn opgeborgen die nog niet tot een afgerond verhaal waren geordend. Brom had deze hoofdzakelijk na zijn aftreden in 1952 als Nijmeegs hoogleraar geschreven. De uitgevers hebben dit materiaal zorgvuldig tot een boek bewerkt en de lezer is hun dankbaar voor hun

moeizame arbeid want hij krijgt een goed leesbare tekst voor zich die, al zijn er hiaten en eigenaardige sprongen, over het algemeen begrijpelijk en aantrekkelijk is.

Waarom schreef Brom een autobiografie? Omdat hij, gewend elke ochtend de pen ter hand te nemen, in zijn ouderdom een object van studie koos dat geen uitgebreid onderzoek vereiste? Nee, dat was het niet. Deze onbedwingbaar produktieve man publiceerde tijdens zijn emeritaat meer dan ooit. Men krijgt evenmin de indruk dat hij behoefte had zijn rekening met vijanden te vereffenen en zich tegen critici te verdedigen, al schrijft hij ontluisterende portretten van mensen die hem waren tegengevallen. Hij openbaart ook geen opzienbarende geheimen. Deed hij een poging een intiem zelfportret te maken? Eigenlijk niet. Het is opvallend dat de woorden die hij gebruikt om zijn aard en zijn optreden te karakteriseren dezelfde zijn als die welke Rogier, zonder deze aantekeningen te kennen, in zijn biografische opstel over hem uit 1960 (*Terugblik en uitzicht*, II, 381-420) koos. Rogier zag niets geheimzinnigs in Brom. Brom zelf deed dat evenmin. Dit zou ook niet hebben gepast in het beeld dat hij van zichzelf had: een enthousiast zonder dubbele bodem, helder en doorzichtig, naïef op het baldadig-jongensachtige af, kritisch, zelfs onbarmhartig maar in wezen en uiting, ook in zijn exuberantie, een uitermate welwillende en sensibele idealist, die het beste met iedereen voorhad en zich rusteloos inspande om anderen te leren hoe goed het was te leven in de onwrikbare zekerheid van het geloof. 'Mij was de zegen gegund', schrijft hij op bladzijde 76, 'om nooit een ogenblik, van mijn leven aan het geloof te twijfelen'.

Toch zijn deze autobiografische aantekeningen—waarvan ik die over zijn jeugd verreweg het meeste waardeer—niet opgewekt. De dingen die hij had willen bereiken hebben zich niet alle verwerkelijkt en al vrij vroeg bedacht hij dat de 'jongeren' op wie hij zijn visioenen van een nieuwe wereld had geprojecteerd hem niet volgden en niet begrepen. Hoe zouden ze ook? Wat moesten zij aan met al deze vrome blijheid, de ascese, de onophoudelijke werkzaamheid, het vertrouwen dat Nederland en de wereld het katholicisme zouden omhelzen? Rogier wijst met nadruk op deze feiten. De uitgevers van het boek doen het eveneens en zien daar, met Annie Salomons, 'iets tragisch' in. Maar is dat het juiste woord? Ik ben geneigd het te reserveren voor zwaarder getroffen dan Brom. Brom stelde onvervulbare eisen aan de werkelijkheid, constateerde dat hij te weinig succes als hoogleraar had omdat hij niet voldoende promoties leidde—tegen de dertig niettemin!—en wel leerlingen maar geen volgelingen had en hij beklagde zich over zijn isolement temidden van zijn naoorlogse studenten Nederlands die de poëzie bij Marsman lieten beginnen terwijl hijzelf geen vers van na Gezelle kon genieten. Isolement? Tragiek? Ook na zijn aftreden bleef hij schrijven en hoewel hij naar eigen zeggen zijn oude energie verloren had en niet meer een dertigtal maar slechts een paar bladzijden per dag kon produceren, publiceerde hij elk jaar een boek waarvan de toon bepaald niet anders was dan die van zijn vroegere geschriften.

De bezorgers van dit boek beginnen hun mooie inleiding met een pleidooi voor hernieuwde studie van Broms rol in de katholieke emancipatie en van zijn historisch-wetenschappelijke werk. Men steunt het graag. Maar wat een enorme taak zal dat onderzoek blijken te zijn. Het oeuvre heeft gigantische proporties. Nu, dertig jaar na Broms dood, spreekt waarschijnlijk slechts weinig ervan de moderne lezer aan. Toch reikt Broms *Schilderkunst en literatuur in de 16e en 17e eeuw* (1957) volgens Rogier tot de hoogte van *Herfsttij* en wordt Brom, blijkens de inleiding tot het hier besproken werk, door Van Deursen de 'katholieke Huizinga' genoemd. Het is interessant te zien hoe Huizinga de Nederlandse maatstaven is gaan bepalen. Het is, meen ik, ook verbazingwekkend dat zulke voortreffelijke historici Brom en Huizinga op hetzelfde niveau schijnen te plaatsen. Maar wat doet het er toe? Nu wij Huizinga's naam gebruiken als een soort

keurmerk en iedere auteur van een mooi cultuur-historisch boek als 'de nieuwe Huizinga' begroeten, zouden we Brom onrecht doen wanneer we hem dit ereteken onthielden. Maar in ernst, al heeft het mijns inziens geen enkele zin Broms waarde aan het oeuvre van Huizinga te meten, er bestaat geen twijfel aan de grote verdiensten van veel van zijn werk. Dat zijn boeken nu weinig belangstelling meer schijnen te trekken is misschien begrijpelijk en in elk geval jammer.

E. H. Kossmann

D. C. J. van der Werf, *De Bond, de banken en de beurzen. De geschiedenis van de Bond voor den Geld- en Effectenhandel in de Provincie (1903-1974) tegen de achtergrond van de ontwikkeling van het bankwezen en de effectenhandel in Nederland sinds 1814* (Dissertatie Katholieke Universiteit Brabant 1988, NIBE-bankhistorische reeks V; Amsterdam: Nederlands Instituut voor het bank- en effectenbedrijf, 1988, 383 blz., ISBN 90 72122 10 0).

Hoofdonderwerp van dit fraai verzorgde boek is de geschiedenis van de Bond voor den geld- en effectenhandel in de provincie, die in 1903 is opgericht en in 1974 is opgedoekt. Die wordt door de auteur geschetst op basis van een grondig onderzoek van het archief van deze instelling. Het is prijzenswaardig dat Van der Werf zich bij dit werk, waarop hij in 1988 aan de Katholieke Universiteit Brabant promoveerde, niet heeft willen beperken tot een beschrijving van hetgeen zich binnen die Bond heeft afgespeeld, maar daarnaast geprobeerd heeft om zijn verhaal in het grotere kader van de economische ontwikkeling van Nederland in het algemeen en van de financiële sector in het bijzonder te plaatsen. Ik vrees evenwel dat de schrijver zich enigszins op de omvang en de moeilijkheden van deze materie verkeken heeft en dat bij dit onderzoek — met name wat de uitwerking betreft—weer eens de juistheid blijkt van het Franse gezegde 'Qui trop embrasse, mal étreint'.

In de inleiding van het boek wordt aangekondigd dat er naar gestreefd is om de geschiedenis van de Bond zo volledig en gedetailleerd mogelijk uit de doeken te doen. Het lijkt me dat Van der Werf wat dit betreft de lezers — of eigenlijk liever de gebruikers—absoluut niet teleurstelt. De toegankelijkheid van de enorme hoeveelheid materiaal wordt bevorderd door de uitvoerige inhoudsopgave die niet alleen hoofdstukken en paragrafen, maar ook subparagrafen omvat. Achterin het boek bevinden zich onder andere ook nog keurig verzorgde bijlagen en een index. Helaas is het betoog minder strak georganiseerd dan de inhoudsopgave suggereert. Zo heeft de schrijver in een subparagraaf (141) over het landbouwkredietwezen in de jaren 1919 tot 1942 een lange alinea ingelast over het spaarbankwezen. Het komt zelfs voor (bijvoorbeeld op bladzijde 116) dat in één alinea zaken behandeld worden die slechts zeer indirect met elkaar te maken hebben. Dit komt de leesbaarheid van het boek niet ten goede.

Om voor de hand liggende redenen heeft de auteur voor een chronologische hoofdstukkenindeling gekozen. In elk van die hoofdstukken wordt in eerste instantie een zeer korte en dus ruwe schets gegeven van de economische ontwikkeling van ons land in het algemeen. Achter een aantal uitspraken ben ik geneigd een vraagteken te plaatsen. Wat bijvoorbeeld te denken van de volgende zin (113)? 'Oorlogsgevolgen na 1914-1918 vormen de verstrengeling tussen overheid, politiek en bedrijfsleven, het streven naar onafhankelijkheid van de wereldeconomie, de betekenis van Amsterdam als vluchthaven voor kapitaal, als blijvend groeiende discontomarkt en het omvangrijker worden van het valutabedrijf.